

УДК 373.3:316.6(477)
DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-3

Д. В. ГУБАРЄВА,
*аспірант кафедри початкового навчання
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанню формування соціальної компетентності в умовах початкової школи. Проаналізовано останні світові та вітчизняні дослідження, в яких розглядається актуальність цього питання. Наявність цієї компетентності є невід'ємною частиною особистісного та соціального розвитку людини. Її рівень впливає на становлення та самореалізацію індивідуума в суспільстві в цілому, що надає актуальності цьому питанню. Встановлено, що до компонентів соціальної компетентності входять основні м'які навички особистості: інтеріоризація соціальних норм, здатність бути дипломатичним, швидка адаптивність до життєвих ситуацій, розуміння емоційного стану та навички ними користуватись. На сучасному етапі розвитку суспільства ці та інші риси, які входять до м'яких навичок, займають особливе місце в характеристиці особистості і впливають на успішність індивідуума. Доведено важливість вікового періоду молодшого шкільного віку, який припадає на початок навчання в загальноосвітній школі. Розглянуто анатомо-фізіологічні показники, які впливають на психологічну перебудову, а саме: сприйняття та усвідомлення навколишнього світу дитиною. Авторка дійшла висновків, що саме цей період є найбільш результативним для закладання міцного фундаменту соціальної гнучкості свідомості та розвитку й формування високого рівня соціальної компетентності. Проаналізовано нормативно-правову базу освіти України. Визначено, що формування цієї компетентності проходить через міжпредметну інтеграцію. Окремого курсу та часу на формування соціальної компетентності у формальній освіті не виділено. Однак з огляду на важливість вікового періоду та актуальність цього питання встановлено, що проблематика формування соціальної компетентності потребує виділення додаткового часу й розробки курсу у рамках формальної освіти. Це дозволить із самого початку становлення особистості у соціумі здобувати та засвоювати знання, уміння та навички, з метою успішного проходження життєвого шляху.

Ключові слова: соціальна компетентність; м'які навички; тверді навички; молодший шкільний вік; освітній процес; нормативно-правова база; Державний стандарт початкової освіти.

Статья посвящена вопросу формирования социальной компетентности в условиях начальной школы. Проанализированы последние мировые и отечественные исследования, в которых рассматривается актуальность данного вопроса. Наличие этой компетентности является неотъемлемой частью личностного и социального развития человека. Ее уровень влияет на становление и самореализацию индивида в обществе в целом, что придает актуальности данному вопросу. Установлено, что к компонентам социальной компетентности относятся основные мягкие навыки личности: интериоризация социальных норм, способность быть дипломатичным, быстрая адаптивность к жизненным ситуациям, понимание эмоционального состояния и навыки ими пользоваться. На современном этапе развития общества эти и другие черты, относящиеся к мягким навыкам, занимают особое место в характеристике личности и влияют на успешность индивида. Доказана важность возрастного периода младшего школьного возраста, который приходится на начало обучения в общеобразовательной школе. Рассмотрены анатомо-физиологические показатели, которые влияют на психологическую перестройку, а именно: восприятие и осознание окружающего мира ребенком. Автор пришел к выводу, что именно этот период является наиболее результативным для закладки прочного фундамента социальной гибкости сознания и развития и формирования высокого уровня социальной компетентности. Проанализирована нормативно-правовая база образования

України. Определено, что формирование данной компетентности проходит через межпредметную интеграцию. Отдельного курса и времени на формирование социальной компетентности в формальном образовании не выделено. Однако с учетом важности возрастного периода и актуальности данного вопроса установлено, что проблематика формирования социальной компетентности требует выделения дополнительного времени и разработки курса в рамках формального образования. Это позволит с самого начала становления личности в социуме приобретать и усваивать знания, умения и навыки, с целью успешного прохождения жизненного пути.

Ключевые слова: социальная компетентность; мягкие навыки; твердые навыки; младший школьный возраст; образовательный процесс; нормативно-правовая база; Государственный стандарт начального образования.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна Україна робить перші кроки в реформації освіти. Будь-яка система освіти має орієнтацію на майбутнє, тому створення нових підходів, принципів і технологій з прогностичної точки зору удосконалює формат людини, адаптований під світові погляди, темпи життя та цінності суспільства. Факти прогресу людства вказують на надшвидкісний темп розвитку особистості в цілому, тому реформа освіти в Україні – процес закономірний, який відповідає еволюції громадян держави. Адже формальна освіта в Україні багато років була незмінною і не враховувала швидкісні темпи розвитку суспільства. Рівень знань за міжнародними дослідженнями TIMSS був невтішним, що змусило внести зміни в стратегію розвитку освіти.

Так, основою стратегії освітньої реформи став компетентнісний підхід, який включає в себе одну з головних компетентностей – соціальну компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування соціальної компетентності розглядається багатьма світовими та вітчизняними вченими: А. Аргайл, М. Адлер, Дж. Борковський, П. Берельсона, Н. Борбич, І. Зарубінська, А. Гольдштейн, М. Гончарова-Горянська, Е. Коблянська, Дж. Конел, А. Мацак, О.С. Московчук, Д. Равен, Н. Сівак, Н. Борбич, І. Зарубінська, М. Гончарова-Горянська, Л. Лепіхова, Є. Г. Цетліна та ін.

Останнім часом все більше приділяється уваги саме цьому питанню. Наприклад, польський вчений Дж. Борковський (J. Borowski) стверджує, що «формування соціальної компетентності визначає якість існування людства» [1, с. 6]. А вчені С. Вілсон та М. Ліпсі (S. Wilson, M. Lipsey), провівши низку досліджень, дійшли таких висновків: «розвиток соціальної компетентності зменшить прояв соціально неприйнятної поведінки, яка набуває активного прояву в сучасному суспільстві» [9]. Дослідження Є. Лунн Пелко (Lynn E. Pelco) показали, що, дотримуючись цілісної системи формування соціальної компетентності із самого початку навчального шляху дитини, отримуємо менші показники проявів девіантної чи деструктивної поведінки в цілому [7]. Серед людей зі сформованою соціальною компетентністю менше расистів, сексистів, ксенофобів та авторитарників. Толерантність та взаєморозуміння переважає егоїстичні прояви особистості. Особливо у XXI ст., коли демократія у розквіті. Потрібні навички, які дозволяють вправно користуватися її здобутками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи, що освіта впливає на всі сфери життя різними способами та створює каркас соціальної гармонії, сучасне суспільство потребує особливої уваги до збалансованості освітнього процесу між інтелектуальними показниками та соціальними навичками, починаючи з початкової школи.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати стан формування соціальної компетентності в умовах сучасної української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З приходом комп'ютера у життя людей зміни почали відбуватися в прискореному темпі. Темп розвитку суспільства та збагачення його інформацією зумовив зміни у світі в цілому та житті кожної людини зокрема: основна орієнтація освітнього процесу спрямована не на сьогоднішнє, а на майбутнє. «Скелетом» навчання стають: вміння здобувати знання, навички, застосувати їх у повсякденному житті. Змістова лінія освітнього процесу, опираючись на основні функції, видозмінюється, тобто нові знання опираються на практичне застосування. Індивідуальні показники особистості займають основне місце у буденності індивідуума. Елвін Тоффлер (Alvin Toffler), сучасний філософ, футурист, провівши аналіз освітніх систем, стверджує, що ще до недавнього часу освітні системи орієнтувалися на індустріальне суспільство, тобто групову співпрацю, жор-

стку систему соціальних ролей, оцінку кількісних інтелектуальних показників. Проте сучасність потребує зміни у спрямованості на адаптацію до життєвих позицій [18, с 433–439]. Групова співпраця починає орієнтуватися на індивідуальні показники людини, використовуючи їх у тих напрямках роботи, до яких найбільше вони адаптовані. Соціальні ролі опановують згідно з внутрішнім потенціалом особистості, а оцінка особистості перейшла з кількісних показників у якісні. Однак якість оцінюється суспільством, адже індивідуальність є елементом соціуму. Вміння презентувати себе та свої знання, розуміти емоції та поведінку людей, включати в роботу критичне мислення та адаптувати свою результативність під запити людства відповідає високій оцінці суспільства, тоді як відсутність цих показників вказує на низьку якість роботи особистості та загальної цінності людини.

Згідно з трактуванням поняття «соціальна компетентність» на сучасному етапі розвитку людства це фундаментальна компетентність. М. Лук'янова трактує цей феномен як «свідоме вираження особистості, яке виявляється у її переконаннях, поглядах, відношеннях, мотивах, установках на певну поведінку, у сформованості особистісних якостей, які сприяють конструктивній взаємодії» [15]. Тобто сформована компетентність відповідає взаємодії суб'єкта із суспільством. Ця компетентність включає в себе предикат «м'які навички», що на теперішньому етапі еволюції людства займають особливе місце в оцінці особистості.

Згідно з дефініцією Мосса і Тіллі (Moss and Tilly) навички – це «вміння та риси, що стосуються внутрішнього світу особистості, ставлення її до ситуацій, людей та поведінки, це не формальні чи технічні знання» [5; 8]. Також К.О. Коваль у своїх працях стверджує, що: «До групи м'яких навичок ("softskills") належать індивідуальні, комунікативні та управлінські навички. Поняття "softskills" пов'язане з тим, яким чином люди взаємодіють між собою, тобто "м'які" навички рівною мірою необхідні як для повсякденного життя, так і для роботи» [13]. Згідно з тим, що стверджують згадані вчені, можемо відзначити, що ці навички впливають на життєві сфери індивідуума, незалежно від роду діяльності.

У багатьох країнах розгортається публічна дискусія про те, які саме навички потрібні сучасній особистості. Аналіз світових доповідей, а саме: World Economic Forum [9], Center for Curriculum Redesign [2], Partnership for 21st Century Skills [6], показав, що кроною базових навичок стають softskills, а стовбуром є hardskills. Набуті професійні знання, вміння та навички індивід може проявити через м'які навички. Вміння презентувати, виконувати поставлені завдання та низку інших навичок дозволяє продемонструвати той стовбур знань, який особистість формує впродовж життя. Однак, за дослідженнями команди вчених: О. Лошкаревої, П. Лукши, І. Ніненко, І. Смагіна, Д. Судакова картина основних навичок особистості виглядає у перевернутому стані. За їх словами: «В основі лежатимуть екзистенційні навички (м'які навички), оскільки саме вони визначають характер людини, і метанавички (м'які навички), які формують нашу здатність оперувати навколишнім і внутрішнім світом. Наступним шаром стануть кросконтекстні навички, на які спирається будь-яка діяльність, а контекстні навички, до складу яких входить більшість жорстких навичок, перебуває на зовнішньому шарі, оскільки вони можуть змінюватися відповідно до виконуваних завдань» [14]. Однак в обох запропонованих моделях, softskills (м'які навички) є провідними навичками між оточуючим соціумом і індивідуумом для оцінки або впровадження hardskills (твердих навичок). М'які навички детермінують вирішення життєвих ситуацій людиною, зумовлюють гнучкість свідомості, що для сучасності є основною рисою сформованої особистості.

Усе більше роботодавці звертають увагу саме на них. Адже вони дозволяють побачити цілісну картину особистості. Прогностична функція на основі м'яких навичок дає основний портрет особистості: вміння орієнтуватись у життєвих ситуаціях, вирішувати проблемні ситуації, навчатися, контролювати емоції, використовувати критичне мислення і т. д. Саме м'які навички дозволяють побачити продуктивність особистості. Освіта формує майбутнє суспільство. Звертаючи увагу в освітньому процесі на формування цих навичок, ми формуємо конкурентоспроможну особистість, яка відповідає запиту суспільства та його міркам [17]. Тому на порозі змін в освітньому процесі ці навички відіграють важливу роль. Важливо зазначити той факт, що починати формувати та розвивати їх потрібно з віку молодшого школяра.

Згідно з віковими особливостями, у цей період починають працювати та розвиватися різні види мислення, інтенсивно відбувається когнітивний розвиток. Використання методів, базових

ваних не тільки на розвитку науково-теоретичного, але й вербально-логічного мислення формує широкий спектр мисленневих операцій, які застосовуються в повсякденному житті під час вирішення життєвих ситуацій, що залишає свій відбиток на подальшій успішності особистості.

Окремим фактом слід зауважити, що з потраплянням до шкільної атмосфери у дитини активно починають встановлюватися соціальні зв'язки та формуватися різні моделі поведінки й опанування різних соціальних ролей, розширюється соціальна атмосфера в цілому. Це стає ефективною умовою для формування навичок, пов'язаних із суспільною адаптацією та соціальним взаємозв'язком. Контролюючи процес формування навичок із самого початку, ми швидше наближаємося до результату, тобто до формування всебічно гармонійної особистості. Процес навчання є важливим джерелом психічного розвитку особистості.

Аналізуючи нормативні освітні документи України, робимо висновок, що «м'які навички» займають особливе місце, починаючи з початкової школи. Відповідно Державного стандарту початкової освіти, умовою щодо обов'язкових результатів освіти є ключові компетентності, усі вони пронизані наскрізними вміннями: читати з розумінням, висловлювати власну думку усно і письмово, застосовувати критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами [12]. Тобто наскрізними вміннями виступають саме сформовані м'які навички.

Згідно з дослідженнями К.О. Ковалю, який навів класифікацію м'яких навичок [13], та попередніми дослідженнями соціальної компетентності Д.В. Губаревої [4] було встановлено обсяг м'яких навичок, що включається в обсяг соціальної компетентності (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика м'яких навичок та складових соціальної компетентності

К.О. Коваль	Д.В. Губарева
Здатність приймати рішення та вирішувати проблеми	Уміння відчувати нюанси соціальних ситуацій та розв'язувати проблемні ситуації
Орієнтація на клієнта та кінцевий результат	Розуміння соціальних ролей та дотримання їх
Зрозуміле формулювання думки	Комунікативні навички
Дружнє спілкування та гарні манери	Вміння самоконтролю, саморегуляції власних почуттів
Взаємодія з різними типами особистостей	Знання про трактування свого емоційного стану та інших; розуміння соціальної дійсності
Вислуховування та прийняття усіх точок зору	Розмаїття технік поведінки, комунікативні вміння, особистісна активність, вміння себе рекомендувати
Врахування культурних та міжнародних особливостей	Наявність знань про соціальні норми, правила поведінки і моральні цінності
Чітке планування часу	Особистісна активність, вміння себе рекомендувати та впорядковувати свій особистий розклад
Гра в команді	Навички ефективною взаємодії у групі та у соціумі

Аналізуючи табл. 1, можемо простежити, що м'які навички – це складові соціальної компетентності. Тобто, формуючи саме цю компетентність, ми формуємо основні якості особистості для застосування та розвитку будь-якої компетентності в цілому, адже рівень соціально-психологічного розвитку є показником сформованої соціальної компетентності.

У Державному стандарті освіти України вказано, що «зміст природничої, соціальної і здоров'язберігаючої, громадянської та історичної, технологічної, інформативної освітніх галузей інтегрується в різній комбінації їх компонентів, утворюючи інтегровані предмети і курси, перелік і назви яких зазначаються в типових освітніх програмах й освітній програмі закладу загальної середньої освіти» [12]. Для формування соціальної компетентності не виділено окремого часу, а відбувається міжпредметна інтеграція. Це, з одного боку, вказує на пронизаний характер, адже розвиток соціальних навичок відбувається у ході отримання життєвого досвіду особистості, а з іншого – потребує виділення окремого часу з метою підвищення усвідомленості щодо розвитку важливих умінь та навичок при становленні сучасної особистості.

Аналізуючи світові концепції освітнього процесу, можна побачити, що формування м'яких навичок відносять до окремого підрозділу, а саме «неформальна освіта». Цей вид освіти набирає стрімкої популярності серед сучасного суспільства. У нормативних документах міжнародних організацій: ЮНЕСКО, Європейського Союзу, ООН, ЄС, Міжнародної організації праці, РЄ неформальна освіта займає важливий ранг у розвитку особистості та є інструментарієм концепції неперервного навчання. Разом з цим слід зауважити, що під час зазначеної форми навчання виокремлюються частини чи напрями роботи, які концентруються на опрацюванні окреслених тем. Якщо говорити про розвиток м'яких навичок, то навчання конкретно спрямоване на відпрацювання тих чи інших структурних компонентів цієї теми з виділенням під цю роботу окремим часом та планом.

Доктор Джо Деспенза (Dispenza Joe) у своїх дослідженнях стверджує, що: «Навчання вважається завершеним тоді, коли філософські знання перетворюються і поглиблюються до більш об'ємного розуміння реальності через більш насичений чуттєвий досвід» [3]. Здобуваючи теоретичні знання, ми включаємо в роботу семантичну пам'ять, однак цього недостатньо для відпрацювання навичок чи звичок, потрібно включати в роботу процедурну пам'ять (пам'ять, яка працює у ході застосування знань).

З точки зору нейронауки: чим більше ви це робите, то більше ваш мозок працює на підтримку цієї діяльності, що породжує звичку. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що виділення окремого часу або курсу для розвитку соціальної компетентності дозволяє більш досконало відпрацювати знання, уміння та навички, які допомагають особистості плідно співпрацювати з навколишнім соціальним світом та вдосконалювати й реалізовувати притаманну їй самість.

Окремо слід зауважити, що результат сформованої соціальної компетентності – це прояв несвідомої поведінки у повсякденному житті, яку супроводжує успішність індивідуума. Згідно з дослідженнями психології процес, за якого зовнішні фактори автоматично запускають несвідомий імпульс до дії внаслідок активації вивченої асоціації між мисленням і дією – це звичка» [10]. При високому рівні сформованості прояву цієї компетентності виникає постійне практичне застосування знань, умінь та навичок, набутих у ході освітнього процесу, тобто звичка.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Формування соціальної компетентності набуває все більшої актуальності у сучасному поколінні, і рівень її сформованості має величезний вплив на успішність особистості та особисті характеристики. Якщо розглядати цей феномен ширше, то сформована соціальна компетентність у сучасного покоління має вплив на майбутнє всього людства. Адже залежно від особистісних якостей, які притаманні індивідууму, будуть прийматися рішення, які на пряму чи опосередковано мають вплив на всі сфери суспільства.

Згідно із Законом України про освіту у статті 5 «Державна політика у сфері освіти», п. 1 «Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави» [16], та враховуючи актуальність формування соціальної компетентності, можемо припустити, що це питання потребує виділення окремого часу в освітньому процесі на рівні формальної освіти.

Список використаної літератури

1. Borkowski J. Podstawy Psychologii Społecznej / J. Borkowski. – Warszawa: DomWyd. Elipsa, 2003.
2. Center for Curriculum Redesign: Reports, books and other papers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://curriculumredesign.org/our-work/papers/>
3. Dispenza Joe. Evolve your brain : the science of changing your mind / Dispenza Joe // Health Communications. – 2009.
4. Hubarieva D.V. Formed Social Competence as Means to Solve Bullying at Schools [Електронний ресурс] / D.V. Hubarieva // International journal of education and science. – 2019. – Vol. 2, № 1. – P. 29–34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/intjeds_2019_2_1_6
5. Moss P. Soft' skills and race: An investigation of black men's employment problems / P. Moss, C. Tilly // Work and Occupations. – 1996. – № 23 (3). – P. 252–276.

6. Our mission is to realize the power and promise of 21st century learning forevery student – in early learning, in school, and be yond school – across the country and around the globe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.battelleforkids.org/networks/p21>

7. Pelco, Lynn. Self-Regulation and Learning-Related Social Skills / Lynn Pelco, Evelyn Reed-Victor // Intervention Ideas for Elementary School Students. Preventing School Failure. – 2007. – № 51. – P. 36–42.

8. Peter Blatchford. Toward a social pedagogy of classroom group work / Blatchford Peter, Kutnick Peter, Maurice Galton Baines // International Journal of Educational Research. – 2003. – Vol. 39, issues 1–2. – P. 153–172. – DOI: [https://doi.org/10.1016/S0883-0355\(03\)00078-8](https://doi.org/10.1016/S0883-0355(03)00078-8)

9. Wilson S.J. The effects of school-based intervention programs on aggressive behavior: A meta-analysis / S.J. Wilson, M.W. Lipsey, J.H. Derzon // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 2003. – № 71 (1). – 136–149. – DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.71.1.136>

10. World Economic Forum: Future of Jobs, The 10 Skills You Need To Thrive in The Fourth Industrial Revolution [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

11. Гарднер Б. Обзор и анализ использования «привычки» в понимании, прогнозировании и влиянии на поведение, связанное со здоровьем / Б. Гарднер // Обзор психологии здоровья. – 2015. – № 9 (3). – С. 277–295.

12. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.

13. Коваль К.О. Розвиток «softskills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування / Коваль К.О. // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2015. – № 2, – С. 162–167.

14. Лошкарева Е. Навыки будущего Что нужно знать и уметь в новом сложном мире [Электронный ресурс] / Е. Лошкарева, П. Лукша, И. Ниненко, И. Смагин, Д. Судаков. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2017/10/navyki-budushhego-chno-nuzhno-znati-umet-v-novom-slozhnom-mire.pdf>

15. Лукьянова И.И. Базовые потребности как основа развития социальной компетентности подростков / И.И. Лукьянова // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 4. – С. 41–47.

16. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII // Голос України. – 2017. – 27 верес. (№ 178–179). – С. 10–22.

17. Сапожников С.В. Професіоналізм майбутнього вчителя початкових класів у вимірі сьогодення / С.В. Сапожников // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2018. – № 2 (16).

18. Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2002. – 557 с.